Archetype

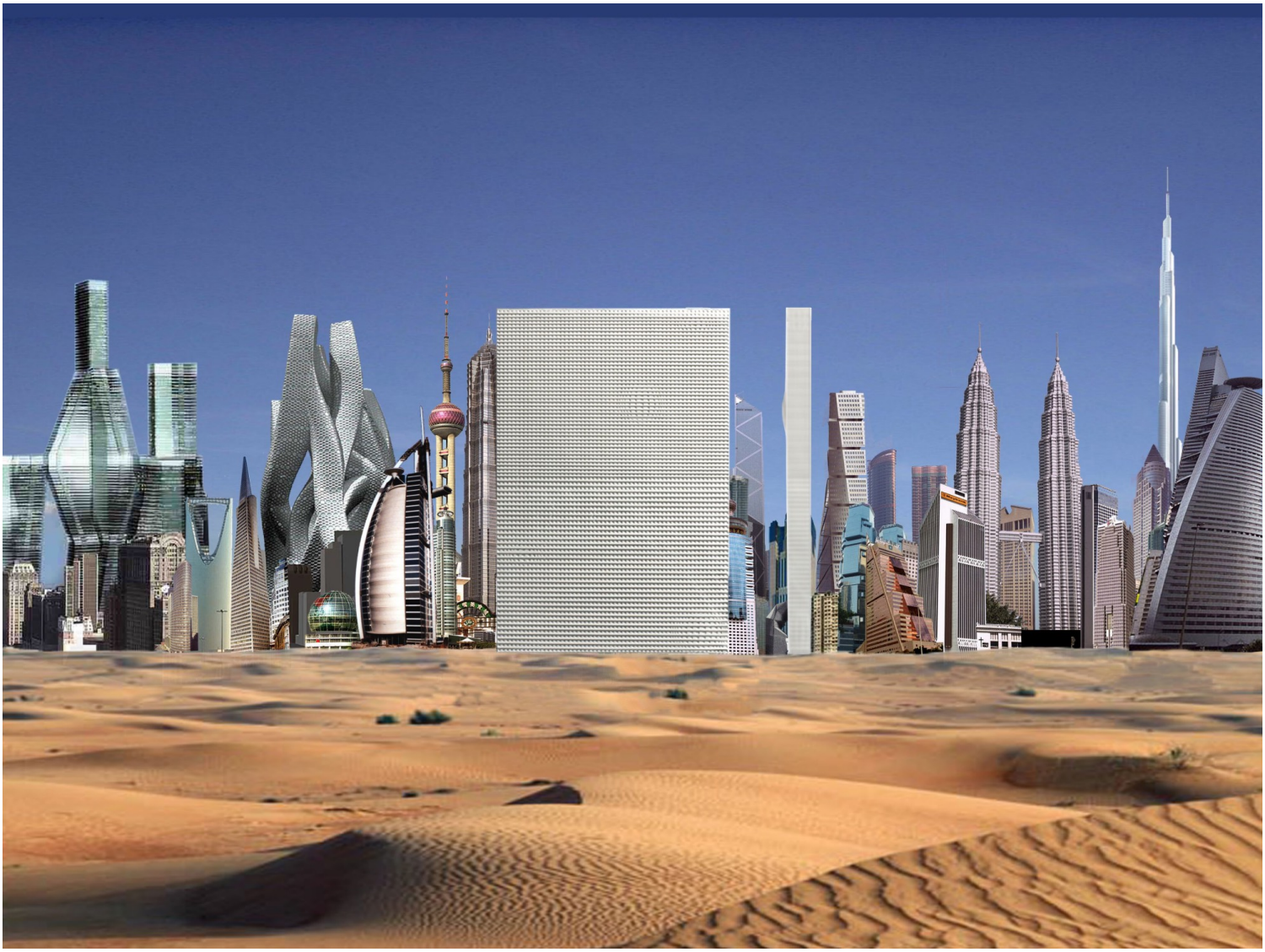

Σκέψεις για την Αρχιτεκτονική και την Ιδεολογία

Αλεξάνδρα Βούγια - 12/10/2020

Μια σύντομη Ιστοριογραφική Έρευνα του τέλους του 20ού αιώνα

Το άρθρο επιχειρεί να συλλέξει κάποιες από τις σημαντικότερες αναλύσεις της αρχιτεκτονικής μορφής ως μηχανισμό παραγωγής ιδεολογίας.[1] Η έρευνα αυτή επικεντρώνεται στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα και σε συγκεκριμένες στιγμές του, προσπαθώντας να συνθέσει τις απαρχές μιας κατεύθυνσης που σήμερα παρουσιάζει μια ευρεία παραγωγή εντός του αρχιτεκτονικού λόγου. Μια πιο οργανωμένη και συστηματική κατανόηση των χωρικών ζητημάτων ως άρρηκτα συνδεδεμένων με τις κοινωνικό-πολιτικές συνθήκες που τα παρήγαγαν, καθώς και η υιοθέτηση ενός ριζοσπαστικού λόγου στην ανάλυση των αστικών και

αρχιτεκτονικών φαινομένων, έχουν καταλάβει την πρώτη γραμμή του πιο επίκαιρου διαλόγου. Θέματα φύλου και έμφυλων ταυτοτήτων, διαθεματικότητας, αποαποικιοποίησης, κλπ. (Εικ. 01) έχουν εμπλουτίσει τον διάλογο αυτό, συνθέτοντας (επιτέλους) έναν πιο ολοκληρωμένο απολογισμό της θεμελιώδους αυτής σχέσης. Η παρούσα έρευνα, όμως, ξεκινά από την έννοια της «ιδεολογίας» και τη συγκεκριμένη βάση στη Μαρξιστική θεωρία της ιδεολογίας και ιδεολογικής κριτικής. Μια ειδικότερη, λοιπόν, γενεαλογία –παράλληλη με αυτή της γενικότερης πολιτικοποίησης της αρχιτεκτονικής μορφής– θα κατασκευαστεί: μια γενεαλογία που νοεί την αρχιτεκτονική ως ένα εργαλείο εφαρμογής και νομιμοποίησης των κυρίαρχων δομών και σχέσεων.

Με τη διάγνωση της αποτυχίας του μοντέρνου παραδείγματος, η κριτική και η θεωρία απομακρύνθηκαν από την ανάλυση της σχέσης μεταξύ της ιδεολογίας και της αρχιτεκτονικής και την κατανόηση της δεύτερης ως ένα εργαλείο είτε επιβολής είτε αντίθεσης στην ιδεολογική ηγεμονία. Ψήγματα τέτοιου λόγου εμφανίστηκαν μόνο σποραδικά μετά τον Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο, έως τη δεκαετία του 1960, όταν κατασκευάστηκε και παρουσιάστηκε πιο συστηματικά το επιχείρημα ενάντια στον μοντερνισμό. Στις ΗΠΑ, η κριτική κατά των κοινωνικών επιπτώσεων του μοντερνισμού εμφανίστηκε στα έργα της Jane Jacobs (*The Life and Death of Great American Cities*, 1961) και του Christopher Alexander (*A City is Not a Tree*, 1965) μεταξύ άλλων, τα οποία καταδίκαζαν τον αυστηρό και τεχνοκρατικό χαρακτήρα των παρεμβάσεων αστικής κλίμακας. Και οι δύο συγγραφείς αναγνώριζαν τη σχέση μεταξύ των αστικών και αρχιτεκτονικών δομών και της κοινωνικής οργάνωσης, ωστόσο δεν ενδιαφέρονταν να προσθέσουν στις αναλύσεις τους μια συστηματική μελέτη της ιδεολογίας όπως ισχύει σε περιπτώσεις αρχιτεκτόνων του μοντερνισμού ή αργότερα στην περίπτωση Μαρξιστών διανοητών όπως ο Manfredo Tafuri.

Σε γενικές γραμμές όμως, την περίοδο εκείνη, μια γενικότερη πρόθεση για ανάλυση της αρχιτεκτονικής μορφής ως μηχανισμού παραγωγής ιδεολογίας των κυρίαρχων κοινωνικών δομών παρέμεινε περιορισμένη –μια από τις πολλές «χαμένες» ευκαιρίες, για να χρησιμοποιήσουμε εδώ τον όρο του Nadir Lahiji που περιγράφει με τον τρόπο αυτό τη «συνάντηση» μεταξύ αρχιτεκτονικής και ριζοσπαστικής φιλοσοφίας.[2] Στην εισαγωγή του βιβλίου του «Η Χαμένη Συνάντηση» (*The Missed Encounter*), ο Lahiji επισημαίνει την απουσία ενός μεγάλου εύρους συμβολών που να αφορά την αρχιτεκτονική ως κοινωνική πρακτική ακόμα και μετά τη δεκαετία του 1960. Αναφέρει περιπτώσεις που περιορίζονται στον Ευρωπαϊκό χώρο, όπως το έργο του Jürgen Habermas στη Σχολή της Φρανκφούρτης και τις προσωπικότητες της μεταπολεμικής Γαλλικής διανόησης –Michel Foucault, Paul Virilio και Gilles Deleuze, Jacques Derrida, και Henri Lefebvre– ως μια σύντομη λίστα των φιλοσόφων και όχι θεωρητικών της αρχιτεκτονικής, που επιχείρησαν να επεκταθούν επί αυτής της σχέσης.

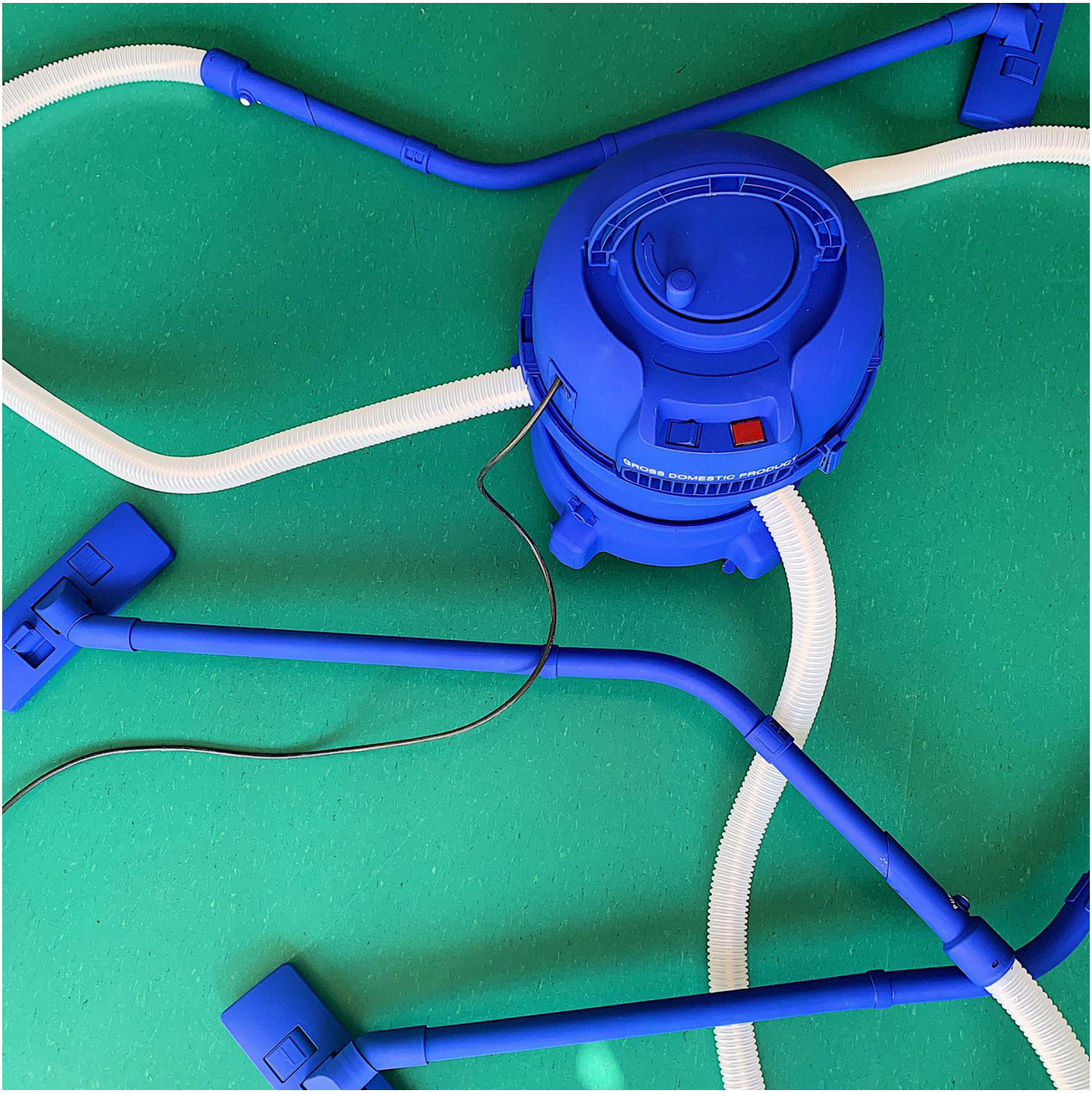

Εικόνα 01: Ηλεκτρική σκούπα για τρία άτομα. Edit Collective, Gross Domestic Product (GDP), Τριεννάλε Αρχιτεκτονικής του Όσλο, 2019.

Από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα, με την αφομοίωση του μεταμοντέρνου στον αρχιτεκτονικό λόγο, η θεωρία του κλάδου αποσυνδέθηκε τελείως όχι μόνο από την ιδεολογική της λειτουργία αλλά και από οποιαδήποτε πιθανή σχέση και ευθύνη της αρχιτεκτονικής έναντι του συλλογικού. Αντιθέτως, η αρχιτεκτονική αντιμετωπίστηκε ως ένα καθαρά γλωσσολογικό υλικό που αδιαφορούσε για οποιαδήποτε «εξω-γλωσσικά» στοιχεία. Στα μέσα της δεκαετίας ’80, η Mary McLeod επισήμανε για την περίοδο αυτή ότι η αρχιτεκτονική «δεν έχει σχεδόν καμία παράδοση Μαρξιστικής κριτικής ή ριζοσπαστικής πρακτικής εκτός της Σοβιετικής Ένωσης».[3] Η πιο σημαντική εξαίρεση στον κανόνα αυτό εμφανίστηκε στην Ιταλία, με μια νέα τάση που ανέπτυξε μια συστηματική ανάλυση της αρχιτεκτονικής μέσω της συγκεκριμένης προσέγγισης της Μαρξιστικής φιλοσοφίας που ακολουθούσε η Ιταλική Αριστερά εκείνης της εποχής. Η τάση αυτή περιελάμβανε διανοητές όπως ο Massimo Cacciari και ο Francesco Dal Co, με εξέχουσα φιγούρα αυτή του Manfredo Tafuri. Στο πλαίσιο της έρευνας αυτής, κεντρικής σημασίας είναι τα εξής δύο κείμενα του Tafuri: το άρθρο «Προς μια Κριτική της Αρχιτεκτονικής Ιδεολογίας» (1969)[4] και το «Αρχιτεκτονική και Ουτοπία: Σχεδιασμός και Καπιταλιστική Ανάπτυξη» (με πρώτη δημοσίευση του Ιταλικού πρωτοτύπου το 1973)[5] (Εικ.

02). Στο βιβλίο, που αποτελεί μία επανεξέταση και περαιτέρω ανάπτυξη του άρθρου, ο Tafuri αντιμετωπίζει την αρχιτεκτονική ως καθαρή ιδεολογική παραγωγή, ως ένα εργαλείο δηλαδή που αντικατοπτρίζει και νομιμοποιεί τις κυρίαρχες δομές εξουσίας. Συγκεκριμένα, ο Tafuri διηγείται την ιστορία της αρχιτεκτονικής ως ιδεολογίας μέσω των μετασχηματισμών της έννοιας της *Ουτοπίας* από την περίοδο του Διαφωτισμού και έπειτα. Βάσει αυτής της υπόθεσης, περιγράφει πρώτα τη σύσταση και παραγωγή του καλλιτεχνικού αντικειμένου των κινημάτων της πρωτοπορίας των αρχών του 20ού αιώνα, ως ένα εργαλείο ιδεολογικής αντίθεσης. Στην ίδια γενεαλογία κατατάσσει στη συνέχεια την αρχιτεκτονική, και συγκεκριμένα το κίνημα του μοντερνισμού, ως ιδεολογικό μηχανισμό που μεσολαβεί μεταξύ της σφαίρας της ουτοπίας και των μέσων και σχέσεων της ανθρώπινης παραγωγής. Το συμπέρασμα του Tafuri, ωστόσο, ήταν ότι αυτή ακριβώς η λειτουργία της αρχιτεκτονικής –ως καθαρή ιδεολογία– και η επιθυμία της να προτάξει εαυτήν ως πολιτική στρατηγική που θα αποφέρει τις αρχές εκλογίκευσης, είναι αυτό που τελικά οδήγησε στην οικειοποίηση της αρχιτεκτονικής του μοντέρνου από την καπιταλιστική οικονομία. Επομένως, κατά τον Tafuri, η ανάκτηση της ιδεολογικής λειτουργίας της αρχιτεκτονικής θα ήταν δυνατή μόνο μέσω της συστημικής αναδιαμόρφωσης των ίδιων των μεθόδων παραγωγής. Η διάγνωση μιας τέτοιας κρίσης στην ιδεολογική λειτουργία της αρχιτεκτονικής αμφισβήτησε τον ρόλο οποιασδήποτε αντίστασης και κριτικής που θα μπορούσε να προβάλλει η αρχιτεκτονική πράξη, ενώ, αντίθετα, διαπίστωσε την αδυναμία της να κατανοήσει και να συσχετιστεί με τις σύγχρονες κοινωνικό-πολιτικές συνθήκες.

Φυσικά, η συλλογιστική του Tafuri και ο διάγνωση αυτή βασίζονται αυστηρά στη Μαρξιστική έννοια της κυρίαρχης ιδεολογίας και της κριτικής της (όπως αυτή εκφράστηκε στη *Γερμανική Ιδεολογία*). Η υπόθεση όμως αυτή, ότι η αρχιτεκτονική ως πρακτική είναι αυτή που παράγει ιδεολογία, παραβλέπει το γεγονός ότι η αρχιτεκτονική είτε ως πρακτική είτε ως κριτική παράγει εκ φύσεως ιδεολογία. Ο Tafuri όμως προχωρά ένα βήμα παραπάνω: για τον ίδιο, οποιαδήποτε απόπειρα για μια αρχιτεκτονική πράξη που θα αντιτίθετο στην κυρίαρχη ιδεολογία νοείται ως μια «αναχρονιστική ελπίδα στον σχεδιασμό».[6] Με τον όρο «αναχρονιστικές ελπίδες», ο Tafuri αναφέρεται σε όλες τις ελπίδες για μια αρχιτεκτονική πράξη που θα αντιτίθετο στην κυρίαρχη ιδεολογία στην οποία προσέβλεπαν οι σύγχρονοί του στον κλάδο, ελπίδες *επαναφοράς* πρακτικών μιας οριστικά χαμένης ουτοπικής σκέψης που υπήρχε στο κίνημα του μοντερνισμού. Αυτό είναι που κάνει αυτές τις ελπίδες «αναχρονιστικές» στον σύγχρονο σχεδιασμό, ότι είναι εμποτισμένες με αφελή ιδεαλισμό και μάλιστα αρνούνται να αναγνωρίσουν την ίδια την ιστορία (Εικ. 03).

Σχεδόν μία δεκαετία αργότερα της απαισιόδοξης ματιάς του Tafuri, μια ομάδα μελέτης που σχηματίστηκε από αρχιτέκτονες και κριτικούς της αρχιτεκτονικής, κυρίως από τις ΗΠΑ,[7] επανεξέτασε τη σχέση μεταξύ αρχιτεκτονικής και ιδεολογίας, ωστόσο αυτή τη φορά, όπως περιγράφει η McLeod, το κεντρικό θέμα του εγχειρήματος ήταν το «δίλημμα»[8] που έθετε το μεταμοντέρνο. Το έργο της εν λόγω ομάδας συμπεριλάμβανε μία σειρά αναγνώσεων και συζητήσεων που κατέληξαν στο συμπόσιο «Αρχιτεκτονική και Ιδεολογία», που έλαβε χώρα στο Institute for Architecture and Urban Studies το 1982. Η επακόλουθη δημοσίευση περιελάμβανε μια συλλογή των αναθεωρημένων άρθρων του συμποσίου, αποκρίσεις σε αυτά, και δύο συμπληρωματικά δοκίμια από τους Alan Colquhoun και Manfredo Tafuri –στην πραγματικότητα, το τέταρτο κεφάλαιο του «Η Σφαίρα και ο Λαβύρινθος» (με πρώτη δημοσίευση του Ιταλικού πρωτοτύπου το 1980)–, παρουσιάζοντας συνολικά μια ποικιλία προσεγγίσεων σε αυτό που οι εκδότες αποκάλεσαν «υλιστική κριτική» της αρχιτεκτονικής (Εικ. 04). Το συμπέρασμα του Tafuri για την οριστική αποσύνδεση μεταξύ αρχιτεκτονικής πράξης και κριτικής φαινόταν να παραμένει η κύρια κριτική υπόθεση που καθεμία από τις θέσεις επιχειρούσε να συζητήσει.

Ίσως η σημαντικότερη συμβολή ήταν αυτή του Fredric Jameson στο άρθρο του «Αρχιτεκτονική και Κριτική Ιδεολογίας» (*Architecture and the Critique of Ideology*), στο οποίο προσέγγισε τη σειρά των διαλεκτικών αντιμεταθέσεων του Tafuri μέσω του Μαρξιστικού διαλεκτικού πλαισίου που παρήγαγε αρχικά τις αντιμεταθέσεις αυτές. Το άρθρο «Αρχιτεκτονική και Κριτική Ιδεολογίας» αποτέλεσε επίσης τον θεμέλιο λίθο για τα πολυάριθμα συγγράμματα του Jameson για το μεταμοντέρνο. Όσον αφορά τον μοντερνισμό και την κρίση της ιδεολογικής του λειτουργίας, ο Jameson εντόπισε μια πιθανότητα υπέρβασης της αυξανόμενης συστημικής ηγεμονίας του καπιταλισμού –που ήταν η αρχική πηγή της «απαισιοδοξίας» του Tafuri– με την επιστροφή στην ιδέα της «αντίθεσης στην ηγεμονία» του Gramsci,[9] δηλαδή τη διαμόρφωση αξιών που λειτουργούν αντιθετικά με τις κυρίαρχες (αστικές) δομές εξουσίας. Ο Jameson εξέφρασε δύο δυνατές, παράλληλες αναγνώσεις της επιστροφής στην «αισιοδοξία» του Gramsci. Κατά τη γνώμη του, το δίλημμα βασιζόταν στην κατανόηση της «αντίθεσης στην ηγεμονία», απαραίτητα «υπό όρους υπερδομής, ως την ανάπτυξη ενός συνόλου ιδεών, αξιών αντιθέτων προς τις κυριαρχικές, πολιτισμικών μορφών που είναι

εικονικές ή *εν αναμονή*, υπό την έννοια ότι "αντιστοιχούν" σε μια υλική, θεσμική βάση που "στην πραγματικότητα" δεν έχει διασφαλιστεί ακόμα από την πολιτική επανάσταση».[10] Με άλλα λόγια, ο Jameson προτείνει την κατανόηση αυτών των αναγνώσεων πέρα από την «αρνητική, παλιά έννοια» του ιδεαλισμού, αλλά αντιθέτως εντός ενός πλαισίου που αντιλαμβάνεται την «αντίθεση στην ηγεμονία [ως] παραγωγή και διατήρηση μιας συγκεκριμένης εναλλακτικής "ιδέας" του χώρου, του αστικού, της καθημερινότητας, κλπ.».[11]

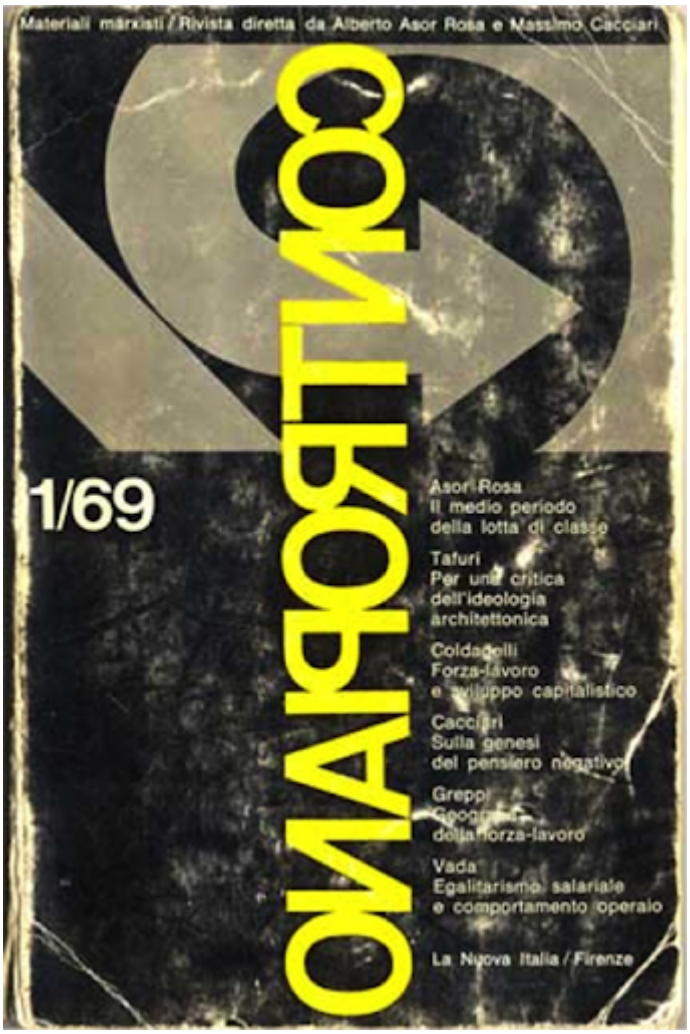

Εικόνα 02: Το εξώφυλλο του πρώτου τεύχους του Ιταλικού περιοδικού Contropiano (1969) στο οποίο δημοσιεύτηκε το «Προς μια Κριτική της Αρχιτεκτονικής Ιδεολογίας» (*Per una critica dell' ideologia architettonica*).

Από την άλλη, για να διώξει την «αρνητική, παλιά έννοια» του ιδεαλισμού, το βασικό εγχείρημα του αρχιτέκτονα ήταν η δημιουργία πραγματικοτήτων που θα λειτουργούσαν ως θύλακες αντίθεσης στην ηγεμονία, ως «μικρούς αλλά στρατηγικούς θύλακες εντός του παλαιού συστήματος».[12] Ωστόσο, αυτή ακριβώς ήταν η ανάλυση και κριτική του Tafuri επί του μοντερνισμού γενικότερα και των σοσιαλιστικών συλλογικών οικισμών (*Siedlungen*) ειδικότερα, που είχαν αποτύχει αμετάκλητα –με τον Jameson να συμφωνεί ξεκάθαρα με τον Tafuri επί αυτού. Ο Jameson πρότεινε και μια εναλλακτική ανάγνωση της ιδέας του Gramsci, όπου το καθήκον του αρχιτέκτονα θα ήταν «να διαμορφώσει έννοιες και ουτοπικές εικόνες προτάσεων, έναντι των οποίων θα αναπτυχθεί μια αυτοσυνείδηση ως προς τις συγκεκριμένες δράσεις τους στην παρούσα κοινωνία (καθιστώντας σαφές, στο πνεύμα του Tafuri, ότι τέτοιου είδους συλλογικά εγχειρήματα θα ήταν πρακτικά και υλικά δυνατά μόνο κατόπιν της συστημικής αναδιαμόρφωσης της κοινωνίας)».[13] Κατά κάποιον τρόπο, αυτή είναι η απάντηση του Jameson στην αρχική διάκριση του Tafuri μεταξύ σχεδιασμού και θεωριών της αρχιτεκτονικής. Ο Jameson προτείνει μια «τρίτη οδό», ενός «σχεδιασμού εν αναμονή», όπου δεν αποκλείεται εκ των προτέρων η οποιαδήποτε πιθανότητα υλοποίησής του.

Το «Αρχιτεκτονική και Κριτική Ιδεολογίας», όπως και το «Αρχιτεκτονική και Ουτοπία» του Tafuri, είναι ένα έργο που παρερμηνεύεται διαρκώς. Η υπόθεση του Jameson αντιμετωπίζεται συνήθως ως μια ξεκάθαρη πρόταση δημιουργίας θυλάκων αντίθεσης στην ηγεμονία, ως απάντηση στο αδιέξοδο του Tafuri. Αυτή είναι η ερμηνεία, για παράδειγμα, της Mary McLeod, όπως την εκφράζει στην εισαγωγή της στο άρθρο του Jameson, όπου τονίζει «τη δυνατότητα κατασκευής θυλάκων –είτε υλικών είτε ιδεολογικών– επαναστατικής αναδιαμόρφωσης επί του παρόντος», ως μια «εναλλακτική θέση [που] αντιτίθεται στην "απαισιόδοξη"

εκτίμηση του Tafuri».[14] Η ερμηνεία αυτή, ωστόσο, αγνοεί τη σαφή διάκριση του Jameson μεταξύ των δύο παράλληλων ιδεαλιστικών αναγνώσεων του Gramsci. Ο Jameson προτείνει κάτι παραπάνω: ότι αυτοί οι θύλακες αντίθεσης στην ηγεμονία αποτελούν «εν αναμονή» ιδέες και εικόνες, αναμφίβολα ιδεολογικοί αλλά δυνητικά και υλικοί μέσω της συστημικής, ριζοσπαστικής αναδιαμόρφωσης των μεθόδων παραγωγής.

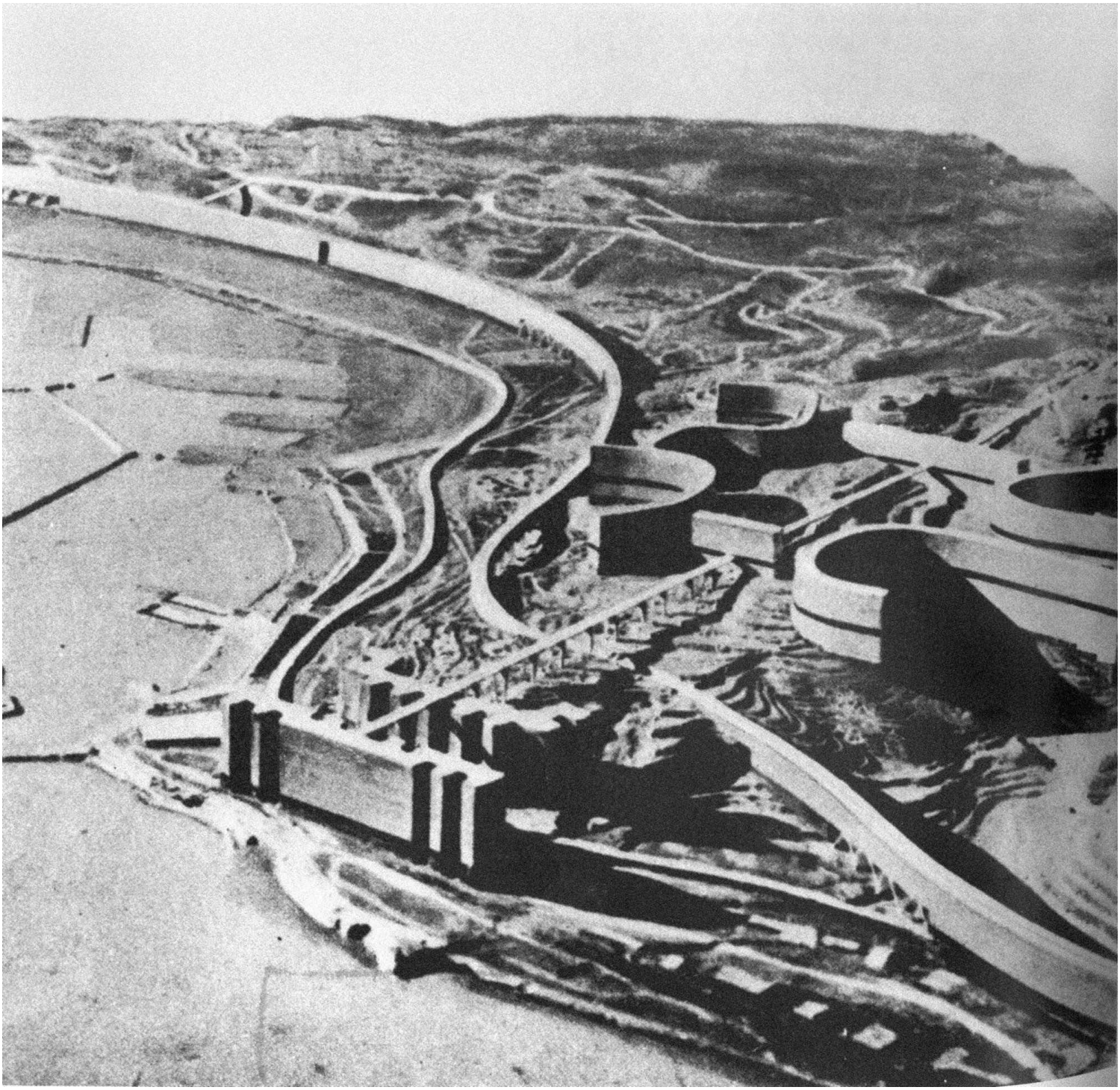

Εικόνα 03: «Η αρχιτεκτονική ως *ιδεολογία της Κάτοψης* παρασύρθηκε από την *πραγματικότητα της Κάτοψης* τη στιγμή που αυτή σταμάτησε να λειτουργεί σε ουτοπικό επίπεδο και έγινε στρατηγικός μηχανισμός.» Η κριτική του Tafuri στον Le Corbusier και τη μοντέρνα αρχιτεκτονική στο άρθρο «Προς μια Κριτική της Αρχιτεκτονικής Ιδεολογίας». Le Corbusier, Algiers, 1930.

Μερικά χρόνια αργότερα, η προαναφερθείσα ομάδα μελέτης δημοσίευσε έναν νέο συγκεντρωτικό τόμο υπό τον τίτλο *Architectureproduction* (1988).[15] Αν και το γενικότερο θέμα της έκδοσης ήταν οι συνέπειες της εισόδου της (μηχανικής) αναπαραγωγής στις αρχιτεκτονικές διαδικασίες, η συμβολή του Michael K. Hays σχετίζεται με το αντικείμενο της παρούσας έρευνας. Το άρθρο του «Αναπαραγωγή και Άρνηση: Το Νοητικό Εγχείρημα της Πρωτοπορίας» (*Reproduction and Negation: the Cognitive Project of the Avant-Garde*) αποτελεί μια περιεκτική σύνοψη του μετέπειτα βιβλίου του «Μοντερνισμός και το Μετά-Ανθρωπιστικό Υποκείμενο: Η Αρχιτεκτονική των Hannes Meyer και Ludwig Hilberseimer» (*Modernism and the Posthumanist Subject: the Architecture of Hannes Meyer and Ludwig Hilberseimer*, πρώτη έκδοση 1992),[16] στο οποίο ο Hays επιχειρεί να αναπτύξει μια παράλληλη ιστορία του μοντέρνου και του εγγενούς αστικού

ανθρωπισμού του, με τον οποίο εδραιώθηκε ο κεντρικός και κυρίαρχος ρόλος του ατόμου ως προς τη σχέση του με τον αντικειμενικό κόσμο. Ο Hays παρατηρεί και αφηγείται μια αλλαγή στη αντίληψη πτυχών του αρχιτεκτονικού μοντερνισμού –μια αλλαγή που αποκαλεί «μετά-ανθρωπισμό»–, η οποία αποκλίνει από τον κυρίαρχο μοντέρνο ανθρωπισμό και, ως απάντηση στην αυτονομία του υποκειμένου, υποστηρίζει μια διαλεκτική σχέση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου. Η μετά-ανθρωπιστική σκέψη αντιλαμβάνεται το μοντέρνο υποκείμενο ως εξαρτημένη μεταβλητή και όχι ως αυτοπροσδιοριζόμενη, που η φύση της είναι να σχετίζεται με τον αντικειμενικό κόσμο και, εν συνεχεία, με τον κοινωνικό χώρο.

Συνεπώς, η ανάγνωση του προγράμματος του μοντερνισμού από τον Hays –και συγκεκριμένα του πολιτικά ενεργού λόγου των Meyer και Hilberseimer– αντιστοιχεί στην πραγματικότητα με την υπόθεση της αρχιτεκτονικής ως υλική παραγωγή. Η μελέτη του Hays ασχολήθηκε ρητά με:

… την πρακτική της Aufhebung ή άρσης – την επανένταξη της τέχνης στην κοινωνική πράξη είτε μέσω της άρνησης [Meyer] είτε μέσω της ριζικής αναδιαμόρφωσης [Hilberseimer] παραδοσιακών εννοιών της αρχιτεκτονικής. … Για τον Meyer, η ίδια η μοντέρνα εποχή, με όλες τις επακόλουθες αποξενωτικές συνέπειές της, παρέχει εννοιολογικά δίκτυα και κατηγορίες που η μοντέρνα τέχνη και αρχιτεκτονική πρέπει να μετατρέψουν σε μια θετική πρώτο-πολιτική δύναμη που θα κατευθύνεται προς τη δημιουργία συλλογικής ενέργειας. Ενώ για τον Hilberseimer, το υποκείμενο δημιουργεί αρχιτεκτονικές αναπαραστάσεις των ίδιων των δυνάμεων που οδηγούν στην πτώση του.[17]

Εδώ ο Hays συγκλίνει πιθανόν με την άποψη του Jameson, και τη διπλή κατανόηση της αντίθεσης στην ηγεμονία του Gramsci. Στο έργο του Meyer, με όλες του τις σκοτεινές πτυχές, ο Hays ανιχνεύει μια «εν αναμονή» δυνατότητα θετικής οργάνωσης ή καλύτερα ριζοσπαστικής αναδιοργάνωσης των μέσων παραγωγής (Εικ. 05). Ο θετικός αυτός μετασχηματισμός των παραγωγικών μέσων που περιέχεται στο έργο είναι αυτός που δύναται να υπερβεί, με τη σειρά του, και την «αναχρονιστική ελπίδα» που ο Tafuri ερμήνευσε στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό.

Μετά από πολλά χρόνια θεωρητικής στασιμότητας όσον αφορά τη μελέτη της λειτουργίας της αρχιτεκτονικής ως ιδεολογικού εργαλείου, η συζήτηση αυτή φαίνεται να επανήλθε στην επιφάνεια πιο έντονα και συστηματικά από ποτέ στις αρχές του 21ου αιώνα. Τέτοιου είδους συζητήσεις ασχολούνται κυρίως με την «άμεση πολιτικοποίηση» της αισθητικής, δηλαδή τη ρητή ταύτιση της θεωρίας και των πρακτικών της τέχνης με έναν ριζοσπαστικό πολιτικό λόγο. Το έργο των Alliez και Osborne «Σφαίρες Δράσης: Τέχνη και Πολιτική» (*Spheres of Action: Art and Politics*) συνοψίζει, για παράδειγμα, μία πλευρά της πρόσφατης αλλαγής στον γενικότερο πολιτιστικό διάλογο που έχει προκύψει μεταξύ των σφαιρών της τέχνης, της φιλοσοφίας, και της πολιτικής. Οι Alliez και Osborne συγκέντρωσαν μια σειρά συμβολών από εξέχοντες σύγχρονους διανοητές από τη Γαλλία, την Ιταλία, και τη Γερμανία, όχι για να αποδώσουν μια ομοιογένεια στη θεωρητική οπτική τους, αλλά για να καταδείξουν τη μοναδικότητα κάθε παράδοσης όσον αφορά στην επανεμφανισθείσα διεθνώς συζήτηση περί του ρόλου της τέχνης ως κριτική πράξη.[18] Το «Σφαίρες Δράσης» παρουσιάζει οπτικές που αναπτύσσουν πρόσφατες (κατά κανόνα) εξελίξεις στη σύγχρονη τέχνη, την παραγωγή και την αναπαράστασή της. Για μία ακόμη φορά, ωστόσο, στο έργο αυτό αποδεικνύεται πως περιπλέκονται περισσότερο τα πράγματα όταν επιχειρούμε να συμπεριλάβουμε την αρχιτεκτονική εντός αυτού του λόγου.

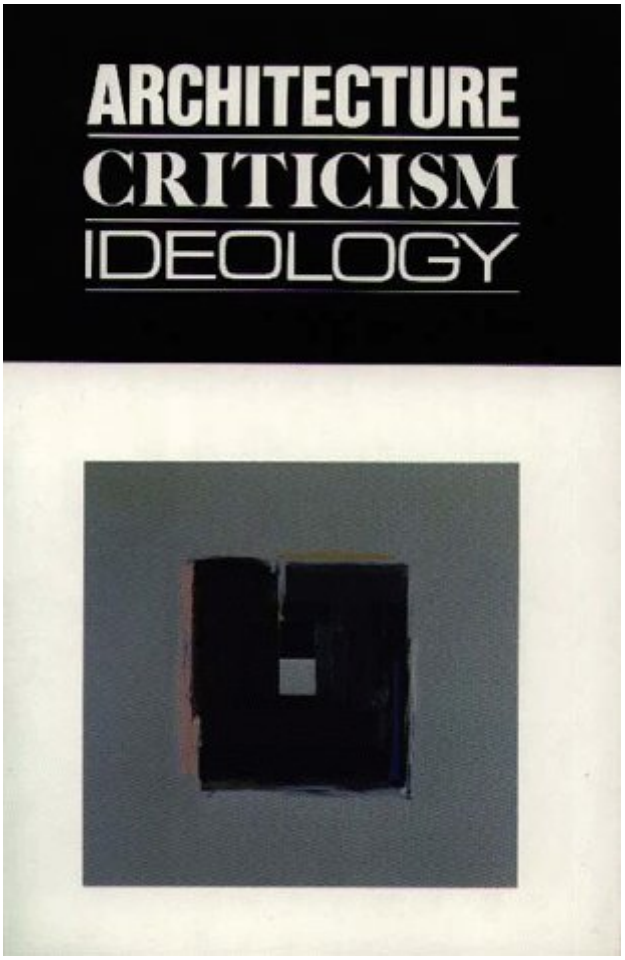

Εικόνα 04: Το εξώφυλλο της έκδοσης με τα πρακτικά του συμποσίου «Αρχιτεκτονική και Ιδεολογία» που έλαβε χώρα στο Institute for Architecture and Urban Studies στη Νέα Υόρκη το 1982.

Ταυτόχρονα, πρόσφατα εμφανίστηκαν επίσης ενδελεχή και πλούσια ακαδημαϊκά έργα που αφορούν την πολιτική εργαλειοποίηση της αρχιτεκτονικής, κάτι που φυσικά σχετίζεται άμεσα με την προαναφερθείσα γενική τάση πολιτικοποίησης των θεωριών αισθητικής. Αυτό το διεθνές –και όχι επικεντρωμένο στην Ευρώπη– ρεύμα δεν περιλαμβάνει ένα σταθερό σύνολο συμμετεχόντων, αλλά κυρίως θεωρητικούς της αρχιτεκτονικής και του πολιτισμού, και επίσης φιλοσόφους, ψυχαναλυτές, και κοινωνιολόγους. Οποιαδήποτε απόπειρα δημιουργίας μιας λίστας συμμετεχόντων θα οδηγούσε σε μια ανακριβή και, ουσιαστικά, αντιπαραγωγική λίστα. Είναι χρησιμότερο να σημειωθεί ότι αυτή η πιο συστηματική μελέτη της πολιτικοποίησης της αρχιτεκτονικής εμφανίστηκε πιο πρόσφατα και, φυσικά, προέκυψε από την ανάγκη επανεκτίμησης του κλάδου και της εμφανούς του σχέσης με την υλική παραγωγή, εντός της ανασκευασμένης και οξυμένης κατάστασης του καπιταλισμού του 21ου αιώνα (Εικ. 06). Υπό το πρίσμα αυτής της επανεκτίμησης της αρχιτεκτονικής, οι εν λόγω μελέτες δείχνουν ένα αξιοσημείωτο ενδιαφέρον να επανέλθουν και να εξετάσουν το εγχείρημα της πρωτοπορίας και την παραγωγή ιδεολογίας από το κίνημα του μοντερνισμού.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί το έργο του Nadir Lahiji για την εξέταση της αρχιτεκτονικής και της σχέσης της αρχιτεκτονικής θεωρίας με την αποπολιτικοποιημένη ρητορική των σύγχρονων συζητήσεων. Το έργο του Lahiji αποτελείται από μια σειρά δημοσιευμένων συλλογών δοκιμίων –«Το Πολιτικό Ασυνείδητο της Αρχιτεκτονικής: Επαναφορά της Ρητορικής του Jameson» (*The Political Unconscious of Architecture: Re-opening Jameson's Narrative*) του 2011, «Αρχιτεκτονική Εναντίον του Μετά-Πολιτικού: Δοκίμια για την Ανάκτηση του Κριτικού Εγχειρήματος» (*Architecture against the Post-political: Essays in Reclaiming the Critical Project*) και «Η Χαμένη Συνάντηση Μεταξύ Ριζοσπαστικής Φιλοσοφίας και Αρχιτεκτονικής» (*The Missed Encounter of Radical Philosophy with Architecture*) του 2014– στα οποία αρθρογραφούν πρόσωπα από διάφορους κλάδους και ακαδημαϊκά υπόβαθρα, και με τα οποία επιχειρούν να ανακτήσουν το κριτικό εγχείρημα που αγνοήθηκε μετά τη δεκαετία του 1970 με την έλευση της μεταμοντέρνας θεωρίας. Αν και κάθε δημοσίευση διαφέρει ως προς τη θεματολογία και την ετερογένεια των άρθρων που περιλαμβάνει, μπορούμε να εντοπίσουμε κάποιες κοινές υποκείμενες αρχές. Τα περιεχόμενα αποκαλύπτουν μια διαλεκτική σχέση με την ιστορία: η πλειοψηφία των άρθρων χρησιμοποιεί τις έννοιες και τα αναλυτικά εργαλεία ριζοσπαστών

στοχαστών, και τον λόγο και τις πρακτικές καλλιτεχνών που προέρχονται κυρίως από την πρωτοπορία και τη μοντέρνα αρχιτεκτονική των δεκαετιών 1910-1920, καθώς και από το κριτικό εγχείρημα των δεκαετιών 1960-1970. Υπό αυτήν την άποψη, η ανάλυση της αρχιτεκτονικής ιδεολογίας του Tafuri και οι στοχασμοί του Jameson σχετικά με τον λόγο της αρχιτεκτονικής συνεχίζουν να συγκεντρώνουν τις περισσότερες απαντήσεις, καθώς παραμένουν οι κριτικές θέσεις που εντρυφούν στη σχέση μεταξύ αρχιτεκτονικής και ιδεολογίας με την περισσότερη επιρροή.

Ο Lahiji στηρίζει ότι: «ο βασικός παράγοντας που θα αποτελούσε το "ριζοσπαστικό" στοιχείο στη σημερινή φιλοσοφία … είναι, χαρακτηριστικά, ένας "νέος υλισμός"».[19] Λαμβάνω την άποψη αυτή ως μια επιστροφή στη θεώρηση της αρχιτεκτονικής ως καθορίζουσα και καθοριζόμενη από την υλική και κοινωνική παραγωγή, μια άποψη που το άρθρο εκφράζει από την αρχή του. Είναι μια άποψη που επαναφέρει τον διττό χαρακτήρα της αρχιτεκτονικής: ως μιας πράξης σχεδιασμού την οποία κατασκευάζει ένα υποκείμενο με πολιτική σκέψη. Είναι ένα αίτημα ανάκτησης, ή αναδημιουργίας, της σύνδεσης μεταξύ του λόγου της «κριτικής ιδεολογίας» και της αρχιτεκτονικής σύνθεσης, ως την οργάνωση ζωτικών χώρων για τη χορογραφία της ζωής.[20]

Εικόνα 05: Hannes Meyer, Co-op Vitrine (λεπτομέρεια), η δεύτερη σειρά στο Συνεταιριστικό Μέγαρο του Freidorf, Ελβετία, 1924/1925.

Εισαγωγική εικόνα: **Εικόνα 06:** OMA/Rem Koolhaas, Dubai Renaissance, Dubai, HAE, συμμετοχή σε διαγωνισμό, 2005.

Παραπομπές

[1] Στο παρόν, ο όρος «ιδεολογία» εκφράζει το σύνολο των κυρίαρχων ιδεών σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή –των ιδεών δηλαδή της τάξης που τη στιγμή εκείνη ελέγχει τα μέσα της υλικής και της πνευματικής παραγωγής. Οι κυρίαρχες αυτές ιδέες αποτελούν το εργαλείο με το οποίο νομιμοποιούνται αλλά και αναπαράγονται οι κυρίαρχες δομές εξουσίας, παρουσιάζοντας το ιστορικό ως «φυσικό» ή «διαχρονικό». Αυτός, βέβαια, είναι ο ακριβής ορισμός της ιδεολογίας που υιοθετεί ο λόγος του ιστορικού υλισμού, όπως

πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τους Karl Marx και Friedrich Engels το 1846 στη *Γερμανική Ιδεολογία*. Στο έργο αυτό, οι Marx και Engels περιγράφουν τις εν λόγω ιδέες ως «τίποτα περισσότερο από την ιδανική έκφραση των κυρίαρχων υλικών σχέσεων, των κυρίαρχων υλικών σχέσεων όπως αντιλαμβάνονται ως ιδέες». Για αυτούς, η κυρίαρχη τάξη εξουσιάζει επίσης ως μια τάξη «διανοητών», ως μια τάξη «παραγωγών ιδεών που ρυθμίζουν την παραγωγή και τη διανομή ιδεών της εποχής τους: συνεπώς, οι ιδέες τους είναι οι κυρίαρχες ιδέες της εποχής … εκφραζόμενες ως ένας "νόμος στο διηνεκές"». Karl Marx and Frederick Engels, The German Ideology, ed. C. J. Arthur (London: Lawrence & Wishart, 1970), 64-.65. Μετάφραση στα Ελληνικά: Α. Βούγια.

[2] Nadir Lahiji, "Introduction: Philosophy and Architecture: Encounters and Missed Encounters, Idols and Idolatries," in *The Missed Encounter of Radical Philosophy with Architecture*, 1–18 (London: Bloomsbury, 2014).

[3] Mary McLeod, "Introduction," in *Architecture, Criticism, Ideology: Architecture and Ideology: Proceedings of the Symposium*, ed. Joan Ockman (Princeton, NJ: Princeton Architectural Press, 1985), 9.

[4] Manfredo Tafuri, "Toward a Critique of Architectural Ideology," in *Architecture Theory since 1968*, ed. Michael K. Hays, 2–35 (Cambridge, MA and London: The MIT Press, 1998). Πρώτη δημοσίευση ως "Per una critica dell' ideologia architettonica," *Contropiano* 1 (January–April 1969). Το άρθρο μεταφράστηκε στα αγγλικά από τον Stephen Sartarelli.

[5] Manfredo Tafuri, *Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development*, trans. Barbara Luigia La Penta (Cambridge, MA and London: The MIT Press, 1976). Πρώτη δημοσίευση ως *Progetto e Utopia: Architettura e sviluppo capitalistico* (Bari: Laterza & Figli: 1973).

[6] Tafuri, *Architecture and Utopia*, 182. Αυτή είναι και η άποψη του Fredric Jameson στο άρθρο του «Architecture and the Critique of Ideology», στο οποίο υποστήριξε ότι «η άποψη του Tafuri είναι *επίσης* ιδεολογία, και κανείς δεν μπορεί να την αποφύγει εάν απλά την απορρίπτει ή επιχειρεί σε μια αρνητική και κριτική ιδεολογική ανάλυση.» Fredric Jameson, "Architecture and the Critique of Ideology," in *Architecture, Criticism, Ideology: Architecture and Ideology: Proceedings of the Symposium*, ed. Joan Ockman (Princeton, NJ: Princeton Architectural Press, 1985), 55.

[7] Η ομάδα είχε τα εξής μέλη: Deborah Berke, Walter Chatham, Alan Colquhoun, Pe'era Goldman, Denis Hector, Christian Hubert, Michael Kagan, Beyhan Karahan, Mary McLeod, Joan Ockman, Alan Plattus, Michael Schwarting, Bernard Tschumi και Lauretta Vinciarelli.

[8] McLeod, "Introduction," 7.

[9] «Αντί-ηγεμονία» (*Counter-hegemony*) είναι ένας όρος που ποτέ δε χρησιμοποιήθηκε από τον Gramsci αλλά θεωρητικοποιήθηκε αργότερα, κυρίως από τον Carl Boogs στο The Two Revolutions. Στο βιβλίο αυτό, ο Boggs σημειώνει για την έννοια των πολιτικών ενάντια στην ηγεμονία στον Gramsci: «Η ανατροπή της παραδοσιακής τάξης δεν ήρθε ως δραματικό γεγονός ή επεισόδιο, αλλά μάλλον μέσω μιας μακράς και σταδιακής ιδεολογικής-πολιτιστικής ζύμωσης που ξεκίνησε από ανατρεπτικές… αναδυόμενες κοινωνικές δυνάμεις. Η μεταβίβαση της θεσμικής εξουσίας ήταν μόνο μια στιγμή σε μια συνεχή τροποποίηση των ταξικών σχέσεων που συμβαίνει σε μεγάλο βαθμό "κάτω από την επιφάνεια" των τυπικών δομών, κανόνων και νόμων.» In Carl Boggs, *The Two Revolutions: Antonio Gramsci and the Dilemmas of Western Marxism* (Boston, MA: South End Press, 1984), 189.

[10] Jameson, "Architecture and the Critique of Ideology," 69.

[11] Στο ίδιο, 72.

[12] Στο ίδιο, 70.

[13] Στο ίδιο, 72.

[14] Mary McLeod, "Introduction to 'Architecture and the Critique of Ideology'," in *Architecture, Criticism,*

Ideology: Architecture and Ideology: Proceedings of the Symposium, ed. Joan Ockman (Princeton, NJ: Princeton Architectural Press, 1985), 49.

[15] Beatriz Colomina, ed., *Architectureproduction* (New York, NY: Princeton Architectural Press, 1988).

[16] K. Michael Hays, *Modernism and the Posthumanist Subject: The Architecture of Hannes Meyer and Ludwig Hilberseimer* (Cambridge, MA and London: The MIT Press, 1995).

[17] Ibid., 12.

[18] Οι Alliez and Osbourne οργάνωσαν το υλικό τους σε τρία κεφάλαια. Το πρώτο, Γαλλικό κεφάλαιο για την «Αισθητική Εικόνα» περιλαμβάνει κείμενα των Jacques Rancière, Georges Didi-Huberman, Éric Alliez, and Elisabeth Lebovici. Το δεύτερο, Ιταλικό κεφάλαιο για την «Τέχνη και Άυλη Εργασία», κείμενα των Antonio Negri, Maurizio Lazzarato, Judith Revel, and Franco Berardi, ενώ το τρίτο, Γερμανικό κεφάλαιο με θέμα «Τέχνη, Πόλεμος, Πρωτοπορία» περιλαμβάνει κείμενα των Peter Sloterdijk, Peter Weibel, and Boris Groys. Éric Alliez and Peter Osborne, *Spheres of Action: Art and Politics* (London: Tate Publishing, 2013).

[19] Lahiji, "Introduction," in *The Missed* Encounter, 3.

[20] Θα μπορούσαμε να σημειώσουμε στο σημείο αυτό τη θεωρητική, αλλά σχετιζόμενη με ζητήματα χώρου, παραγωγή του Pier Vittorio Aureli με τις ομάδες "City as a Project" Research Collaborative (Berlage Institute – Delft University) και "City/Architecture PhD Programme" (Architectural Association – School of Architecture), το *Centre for Research Architecture* στο Goldsmiths University του Λονδίνου, τη δουλειά της Keller Easterling (*Enduring Innocence: Global Architecture and Its Political Masquerades* του 2005, *The Action is the Form: Victor Hugo's TED Talk* του 2013, *Extrastatecraft: The Power of Infrastructure Space* του 2014 κ.ά.) και της Peggy Deamer (*Architecture and Capitalism: 1845 to the Present* του 2013) στο Yale University –ορισμένα μόνο ονόματα σε έναν μακρύ κατάλογο σχετικών συγγραφέων.